

Lectoriloru sanetate.

De cãtiva ani încóce se astépta dela mine, cá inainte de a me muta si eu la parintii mei pe urm'a contimpuraniloru mei, cari me lasara aici aprópe singuru cá intr'o lume straina de noi, se adunu la unu locu, in o forma órecare istorica încai evenimentele principali, prin care ne trecuse patri'a cu popórale sale conlocuito-re, prin urmare si cu poporulu nostru romanu mai vîrtosu in anii catastrofeloru universali 1848, 1849, cum si de atunci încóce.

Dorinti'a generatiuniloru actuali relativa la scrierea istoriei nóstre moderne este legitima, justificata si cu exemplulu compatriotiloru nostri de alte nationalitati, in ale caroru limbi mai alesu dela 1861 încóce aparú fórté desu »istorii« din acei ani in totu respectulu epocali.

Alti amici si binevoitori ai mei îmi cerusera, anume cu ocasiunea solemnitatii din 8 Maiu 1887 cá se'mi adunu la unu locu scrierile originali, cãte voiú fi publicatu in cincidieci de ani ai activitatii mele. Eu inasa rogu fratiesce pe binevoitorii mei, cá se fiu dispensatu de o lucrare cá aceea, care pretinde o alegere critica si minutiósa, cu punerea in cumpana a multoru impregiurari, precum, etatea mai juna ori mai inaintata, censura preventiva pãna la 1848; dupa aceea revolutiune, resboiu civilu, legea stataria publicata din partea Ungariei, lege martiala austriaca, existentia intre doue focuri; dupa pacificare absolutismulu discretionariu; lege de pressa fórté severa, esceptionala; dela 1860 inainte o era noua cu forme constitutionali; din 1867 încóce Transilvani'a pusa la discretiunea gubernulu centrale din Ungari'a. De aru fi cursu înse in cincidieci de ani rîulu evenimentelorú încai pre atãta de linu si daca noi ne-amú fi bucuratu de nu sciú ce libertate ideala, eu in nici-unu casu nu me simtiu competentu a fi judecatoriu alu scrieriloru

mele, care preste acésta se afla risipite in »Gazeta« si in »Fóia«, in »Transilvani'a« si in »Observatoriu«, unele din 1849 in »Bucovina«, altele din 1868 in »Romanulu«, din anii anteriori in »Erdélyi Híradó« din Clusiu, in »Siebenbürger Wochenblatt« din Brasíovu pâna in 1848; dupa aceea in »Wanderer«, in »Ost und West« din Vien'a etc. De s'aru afla din tóte numai $\frac{1}{10}$ de vreo valóre, totu aru da preste doue sute de cóle tiparite, care aru costa numai in câte 1000 de exemplarie preste 6000 fl. v. a. Deci se mi se permita a pune postulatulu din urma la o parte si se remànemu numai pe lângã prim'a problema ce mi s'a pusu, adeca descrierea evenimenteloru preste care trecuse patri'a nóstra inpreuna cu monarchi'a in anii 1848—1849 si dupa aceea.

Chíaru si acésta problema este inpreunata cu mari dificultati. Decátu se avemu noi istoria scrisa in limb'a nóstra cu superficialitate si cu lipsa totala de critica, mai bine se nu o vedemu, pâna nu va mai disparea, conformu legiloru naturei, înca una generatiune dupa cea din 1848.

Afara de intimpinarea patimeloru si a ureloru invecchite, heredite din strabuni, omulu seriosu mai dà si preste alta greutate la scrierea istoriei contimpurane, daca voiesce nu numai se înşire fapte seci, dara se'si dea si parerea asupr'a loru. In acestu casu istoriculu are se presupuna cá de siguru cunoscintie istorice intinse din trecutul mai departatu alu Ungariei, cu tóte tierile apertinente, precum si alu monarchiei întregi si chiaru alu tieriloru invecinate. Noue înse ne este cunoscutu, cà din nefericire in tierile locuite de români pâna in 1848 chíaru si istori'a patriei sau era scósa cu totul din cele mai multe scóle, ori cà, in spiritulu sistemii de învetiãmèntu era tractata asia de vitregu si cu atãta reserva, în càtu junimea studiósã necum se póta trage din studiulu istoriei vre-unu folosu practicü pentru viatia, nu'i putea fi nici macar de o scurta distractiune, precum 'iar fi o secatura de romanu. Chronicle manuscrise remase din betrani au fost oprite a se tipari, éra unele s'au pututu publica numai castrate.

S'a credíutu adeca vécuri întregi, cà mai alesu la popórale subjugate cunoscintiele istorice aru fi periculóse, cà-ci acelea aru deschide ochii loru sufletesci si le-aru inboldi cá se invetie a cugeta si a judeca.

Dupa multa meditatiune si cumpanire a impregiariloru in fine am cunoscutu, cà daca noi romanii voimu se ne citimu istori'a contimpurana cu folosu practic, ne cauta se mergemu dela 1848 celu puçinu pe 160 de ani înapoi.

Evenimentele îsi au logic'a loru neindurata, ele curgu unele din altele si se ținu că verigele lantiului. In viati'a de tôte dilele se crede si se dice cam de regula, cà de ex. evenimentele politice si bellice aru fi totu atâti feti ai unoru persóne predestinate a le produce, înca sí a trage din acelea consecintiele. Ochiulu istoricului este datoriu a cerceta, nu cumva chiaru si barbatii de statu sau generalii cei mai geniali in ochii lumei, in realitate au fost numai indeplinatorii unei vointie multu mai potente decâtu era vointi'a loru. Lectorulu intieptu va urmari pasu de pasu legatur'a dintre evenimente, spre a puté alege aceea ce este in trensele consecentia logica din ceea ce póte se fia dóra numai mânia jocu alu destinului, màna supraomenésca.

Patriotii luminati ai oricarei tieri se intréba pre sine: cum va fi ajunsu patri'a loru in starea de acum, fericita sau nefericita, placuta sau neplacuta. Intocma asia se intréba si fiii patriei nóstre mai anguste, éra doritulu respunsu îlu astépta dela istori'a. Ferice de noi, daca acelu respunsu placutu sau neplacutu, va fi celu puçinu sinceru si exactu.

In cei vreo treidieci de ani din urma unii istorici compatrioti de ai nostrii magiari si germani scriindu istori'a Transilvaniei facura câte o esceptiune dela alti scriitori anteriori, demna de recunoscinti'a nóstra in mai multe casuri, in care inaltinanduse mai pre sus de invecit'a ura nationala au sciutu se fia impartiali fatia si cu poporulu romanu; si daca pe acei compatrioti scutiti de patim'a urei nationale sau si religiose nu'i numimu la locul acesta, nu vomu lipsi inse a cita opurile loru in decursulu acestui studiu alu nostru.

Intr'aceea nici-unulu dintre compatriotii neromani nu s'a simtitu obligatu a studia istori'a patriei totodata si din punctu de vedere romanescu. »Natiunea romàna nu a fost numerata intre asia numitele »staturi«, adeca nu era considerata că natiune indigena politica, sau cum se mai dice dela 1848 »individualitate politica«; acésta este scus'a istoriciloru neromani.